

LITERATURA GALLEGA

CARTA Á BASTIAN D'A PALLAREGA, EN BOSTON (ESTADOS-UNIDOS)

Subdialecto de la costa de la provincia de Lugo

ENTRE VICEDO Y BURELA

Viveiro 30 de Mayo 1881.

Non podes imaxinar, querido Bastian, a gran día d' o pracer con que lín a carta túa, despóis de tanto tempo com' hay que saliches d' este porto. Eu cuidei que xá morreras, non habendo tido letras, nin siquera notizas d' o teu paradeiro. Tí dís que fai vint' e nove anos que vives en Boston e que se che esquencéu cuase de todo falar galego, por non ter con quen parolar n' a lingua d' o noso berce: que t' atopóu n' a Rúa N... u outro día un rapaz de Río-barba, que che recomendaban de Cuba, y-entonzas déuch' ánsa po-la terra e gañas d'ouirle falar galego, d' o que non te fartabas, anque che safan os ollos as bágoas de tenrura. Por eso me pedes quizaves n' o noso dialeito non somente notizas d' os téus parentes que for vivos, se non tamen que che conte, segundo saíba, o que mellor me pareza s' oríxen, costumes y-adiantamentos d' a Vila e portos veciños; que, cando pequeno, de táes cousas non te coidaches.

Pra darche resposta neta, fora mester vir describindo o país dendas Mondañedo, ond' está o bispo d' a diócesi, hast' a Vila, de tanta sona como fói po-l-os séus lenzos, que tiñan en Madri grand' estimanza. Agora falaréi d' a costa dendes Bares a Burela. Viveiro, meu Bastian; está s' unhas penas o pé d' o monte Chamorro y-a caron d' a ría, chamada n' outro tempo Arrotreva, feita po-l-o ríu Landrove, que ten o séu oríxen n' a serra d' o Xistral. Tamen se chamóu Viveiro o ríu, que rega tod' o val e lle fai dar mainzo, centéo, trigo, fabas, nabos, patacas y-albores de toda crás de frutas, peras, mazás, castañas, noces, cereixas, pexégos, limós, naranxas, etc. Tamen daba muito viño froxo, pro sano; máis non quedóu casque pinta de probro (viñedo), que tod' o papóu xa fai anos a' infirmidá d' a faríña-ofídium.

O porto, capaz de muitos barcos, contén sobra d' arca d' as arriadas. Travesan o ríu algunhas pontes, entr' as que son notabes a vella d' a Misericordia y-a nova de Landrove. Contan que Viveiro é vila muy antiga,—verdá qu' inda se lle ven troxe siñáes d' o tempo d' a dominacion romana,—e que foi levada pr' o sito que ten agora po-l-o rey D. Pelayo, quen lle concedéu privilexos po-l-os servizos que lle fixeran os homes d' esta terra n' as guerras contr' os mouros. Sexa conto ou non, o certo é c' as níns chegaban o Burgo Landrove, y-hoxe chegan aínda lanchas e botes hast' a ponte de Portochao. Dis e' a vila fói n' o sito que se chama San Pedro, cuya igrexa foi refeita alá n' o seclo dez ou once por unhos monxes d' a régola de San Bento, que coidaban d' as almas d' a comarca.

O destrito municipal ten unhos 11.500 habitantes, divisos n' as parroquias de Balcarría, Boymente, Chavin, Celeiro, e' o anexo de Faro; Cobas, Galdo, San Pedro, e' o seu anexo Landrove; Magazos, Santiago, Santa Mariña, estas dúas n' a Vila.

A caron de Cobas está Suegos, xá d' o destrito de Riobarba. Eu teño pra min que Suegos garda seu nómen primeiro d' os suewos, e' ali—Insua lle chamamos—s' aguantaron, cando foron botados fora d' a terra seus compañeiros. O Noroeste de Suegos a pouco treito se ergue a insua Coelleira, ond' alumia de noite un bon faro. Contan que n' ela houbo un convento de frades temporarios qu' en barcas de coiro viñan a dir misa n' a capela que servéu despóis pra igrexa d' os frades de San Francisco, hoxe parroquial de Santiago, dendas que se derrubóu—ano 1840—da praza d' o mercado—praza da Constitucion—segundo teño despreso. A man zurda, intrando po-l-a ría, o burgo de Celeiro parece que debéra chamarse vila po-l-o que medróu. Aquí s' emprega muita xente n' os trañós e salga de sardiña n' os plos de máis de doce frábricas, que a poñen en cascos ou barrís y-embarcan xuntamente con barricas ou pipas d' o saín extruxado d' o peixe pra Levante y-outros puntos. Tamen se pescóu forza de lagosta dendas Xaneiro hastr' hoxe, po-l-a que veñen barcos-viveiros franceses, que pagan a peseta, peza viva, habendo deixado máis de 13.000 pesos; e ben deitaron d' esto os probes mariñeiros pra sair d' as poutas d' a fame po-l-a carestía d' as colleitas, que fallaron o ano que finóu. Bóa foi tamen a axuda d' os trañós, d' a carreteira de Santa Marta d' Ortigueira, e d' os xornás que deron unhos mineiros pra sacar vena de ferro preto d' a vila, e ver s' era de bóa calidá; póis esto fixo que tivera con que mercar a xente probe grá d' a que véu d' os Estados-Unidos americanos en gran cantidá.

A vila, cabeza d' o xulgado,—d' ascenso,—ten comendanza de marina, aduana y administracion de rendas estancoadas, telegráfo, posto de gardas civís, gardas municipáes, carabineiros de mar e terra, un convento de monxas franciscas y-outro de dominicas—este n' o burgo de Xunqueira.—A riqueza-millarada pr' as pagas é de 1.700.000 rás por fincas e gado; as pagas soben á 25 por cen y-ainda só a colonia d' o pouco que queda o Labrador, canlle cargas qu' o bréan e deixan sen ter con que mercar roupa pr' os fillos; agrás que valla ben o gado. Carne [man] pocado! muitos non' a proban catro veces n' o ano; fora d' o leite d' a vaquista, non teñen outro compango. Os que viven preto d' o mar gañan algo e levan peixe—cayaxe lle chaman—d' o que pescan n' as redez, indo n' as compañías por contrata e' os donos d' as frábricas. As mulleres coidan d' as casas e gado; os nenos van o lindeiro; as nenas o mesmo tempo van fiando n' a roca, cerro ou viño d' o liño d' a colleita; manteñen un ou dós cochos, segundo poidan, un pra feira y-outro pra casa; fan manteiga e queixos; xuntan hovers d' as galiñas e víñenlos vender o día d' o mercado; outras tran leña, feixes de toxos, palla, molimes pr' estrar cortellos e facer cuito—esterco,—e e' o diñeiro que sacan mercan n' as tendas o que máis lles fai falla.

Muitos rapaces fuxen a traballar pr' América y-aforrar d' o que gañen pr' axuda de séus páis, pra debdas e pra ter facenda de sén. A Vila vay chéa de tendas e tabernas; feiras, a de Galdo, Naseiro y-a nova d' a vila, ond' estevo o convento de Santo Domingo; xúntase n' elas toda clas de gado grande e meudo, bóis, vacas, ovelas, carneiros, castrós, cabuxos, años, porcos, bácaros, bestas; pro pouso proveito lle fai a d' a vila o pontazgo de Landrove, que fose mellor tiralo, perdoando a-sprison, podendo gravarse outras cousas pra deixar paso libr' as bestas e carros, sen moler os traxinantes, d' os que muitos por eso non veñen y-os que ó fan, venden o xénero máis caro d' o que deberan.

En cant' as costumes en xeral, son bóas; pró mellor parecesese a xente probe se fose mellor falada e perdesese o vizo de non gardar respeito a naide, nin sequera a propiedá. Quer de día, quer de noite semellan os nenos enxámes d' abellas po-l-as calles, botando po-l-a boca peinetas, allos, oños, demos, rayos e centelas; que fai falla tapar as orellas pra non os ouir. Non hay horta de fruta segura, nin can nin gato que non se vexan expostos a que lles enderguen unha pedrada. Algunhas náis o mencer ceiban os fillos pra tragner leña, garabullos ou garamallos d' os montes, e faier o lume pr' o almorzo e xanta. Sen vergonza de ninguen entran n' os pinares e fincas alléas, raxan e cortan, estragando os prantíos y-avezandose muito' a-raspifeiros e gandulos en vez d' asester a-escola pra deprender a ser homes de ben. Aínda non empezan a ter cor os orizos d' os castiñeiros, náis e fillos dan conta d' ellos a páus; os donos teñen que correr a escudilos antes d' a sazón, si han de probar o fruito; sinón non olen unha castaña. A escudidura é bárbara, póis mazan as ramas con varás longos, y-é o que chaman baraxar. ¡Canto máis o dreito fose deixalas caer de séul pro fose mester que houbera respeito a propiedá. A xusticia debера presequir sin trégola táes desmás, e ver d' empecer a tiradura das pedras e cubertas d' os pretís d' as pontes n' o ríu, e toda clás de malfeitos.

A mocedá sempre está disposta pra romarías e festas;ponse galana pra pintala n' as danzas que s' arman n' os ádros e sontos cerco d' o santuario o son da música de corda, de vento, d' a gaita de fol. Ninguen que se decate d' o contento, ledicia, bulla, rebrincos y-algazaras n' as merendas, sin que haxa que chorar por mortes, luitas nin cousa mala, aunque se poñan fartos de comer e beber, deixará de falar ben d' o país. As principáes romarías son as de San Roque n' o cerro de séu nome, cerco d' a vila; de San Pantaleon en Galdo, y-a de San Xoan agor' a en Cobas. Viras n' elas, alí a Dafnes, Tyrsos e Coridons, dextros en cantar, gozando d' a lentura debaixo d' a cachopa d' un castiñeiro de frondosas ramas, deitados s' o ténro e verde mosgo, recrebando con termos melosos as zagás, guapas com' estrelas e fachendosas; alí dirimindo Palemon as queixas entr' os Damitas e Menalcas; acolá rendendo culto a Baco dúas ou tres familias ledas en mesa redonda; bríndis, copras, danzas, muñeiras compasadas con castañolas, pandeiros e ferreñas, axudadas de cántegas c' atróan os vales, dan cabo a festa; dixeran enton que non hay n' o mundo terra máis leda nin máis pacífica. Agora diréi con Molina:

Falar de Galicia e do qu' a subrima,
Alá n' outras partes por bulra se toma.
Non fale d' o Papa quen non for' a Roma.

.....
Por eso, Galicia a farta y-a chéa,
Aquelos que falan de tí por detrás
Deberan palparte, cal Santo Tomás,
Pra que eles xulgasen s' eres guapa ou féa.

Non habend' en que s' empregar os mozos, pois a cultura d' os lugares é curta y-é mester pouca xente pr' os labrar, teñen que sair, como levo dito, pr' outros puntos, principalmente pr' América, c' aquel de gañar á vida. Si se colonizas' a P'nsula, os xóves galegos poidesen, sen comprometer n' os crimas quentes a saúde, probar os tarréos sobrados de Castilla, d' Extremadura, d' Andalucía, con proveito séu e d' a nación enteira, segundo diz o Popular.

A xente que pode, pon n' os estudos un fillo pra crego; po-la misericordia de Dios saíron e saen feros perdicadores e bós curas. Tamen déu e dá o país leterados, médicos e boticarios. Eu ben m' acordo de D. Nicomedes Pastor Díaz, ministro d' a coróa, poeta y-embaxador; de D. José Castro Bolaño, conselleiro provincial y-excelente xuriconsulto; D. Vicente Manuel Cociña, escritor público; D. Xoan Villapol, que falaba latin, francés, italiano, portuxés, inglés, alemán e ruso. Outros houbo notables, pro non tiveron ocasion pra darse a conecer. D' os vivos non falo, que xa o farán outros despóis de finados aqueles.

Segundo se vai pra montaña parece máis disposta tod' a xente. ¡Canto poidese adiantar s' houbera modo d' obrigal' a asester as escolas! N' a vila hay una de nenos y-outra de nenas compratas; tamen as hay de nenos en Chavin e Cobas; d' ambos sexos en Galdo, y unha d' ambos sexos incompreta n' a parroquia de Celeiro. Custan o municipio vinte e tantos mil rís os seis mestres, ou mellor dito os oito, porque son dós andantes máis pr' as escolas d' a vila; y-aínda hay quen chore por esto, e non chora polo-o que comen outros empregados que teñen dobre, tripe pré que dós, tres ou catro mestres xuntos, pra donodeño canto teñen que facer, casqué nada, senon emborroar paper, segundo dicía pouco tempo hay un labrego; pró non lle din creto.

Fora d' a sardiña salgada pouco pode sair d' aquí embarcado; pró pouco é mester que veña po-l-o mar, non fallando colleitas; por eso bastón sempre un administrador pr' as rendas estancoadas e d' aduanas; pro seica fai falla máis d' un, cand' o puxeron; eu n' entendo graú d' estos verxeles, senon que custa traballo gañar pr' as pagas.

N' o destriño de Riobarba, vías de Santa Marta, segundo po-l-a costa, topamos c' o Vicedo, onde dis que se quixo facer o arseal de Ferrol; séguelle Bares—xa d' a provincia d' a Cruña,—chamado po-l-os romanos Florius y-a Vila, Barum, onde tamen hay frábricas de salga. Preto d' o Vicedo n' a montaña vese San Paulo de Riobarba, cabeza d' o destriño; n' esta parroquia e n' as máis muita leña de toxo se cría, d' a que poidesen facer cartos bós, s' houbera modo de levala a Cruña, qu' a paga muito ben. A xente diz que foi sempre forte, traballadora, facendeira. O comen-d' o seclo houb' un home, Xan d' Izá, que s' adiantóu os liberdés d' ano vinte; posto diante d' os montañeses baixou a Viveiro (era de Cabanas, que pertescía enton a xurisdicion d' a Vila), botóu fora d' o consistorio os concexías agás o secretario, despóis, saíndo pr' a solana; perguntóu, dirixíndos' a xente: ¿Que queredes?—Fóra o dizmo d' a palla.—Xan d' Izá, volto o bico o secretario, mandoulle que puxese por escrito fora o dizmo d' a palla.—¿Que máis?—Fóra o dizmo d' as fabas e d' as patacas.—Feito.—A sal po-l-a baixa.—Xusto. Entonzas foron os arfólis e fixeron vender a sal po-l-a baixa. Comeron e beberon a séu gusto, pró non fixeron mal a ninguén; logo véu tropa, Izá fói pra cárcer, venderonlle bés pr' as costas d' o porceso, y a parroquia de Cabanas tevo que manter os soldados por castigo muito tempo.

Riobarba tamen ten escolas abondas pra deprender as primeiras letras. Dende Celeiro vías de San Ciprian hastr' a Burela, non hay cousa que non sexa vella, agás o faro y-a frábica de potes e

louza de Sargadelos, que déu muitos xornáes, pró paróu de traballar. Esquencéume que n' a punta d' a Estaca de Bares hay un bon faro tamen, e que n' os destritos de Cervo e Xobe s' estabreceron escolas de nenos e nenas.

Vai saíndo longa demáis esta carta; por esto vóu acabala, dicendoche que, cando rapaces, con pouco diñeiro se mantía unha casa; o pan, que custaba catro cartos, mércas' hoxe por oito; a dúcia d' ovos, que custaba seis, agora deixa vinte; libra de carne d' a que dan n' a obriga, que non sobía de seis cartos, non s' ole menos de dós rás. As cousas de comer e beber estan po-l-as nubes; o viño, que ven todo d' afora, non se cata senón a trece cartos ó neto, cando se bebía a seis ante de vir a malicia que gafóu as parras. Logo ven o vestir, porque se gastan hoxe puchas e sombreiros en vez de monteiras; zapatos e botas en vez de zocos ou galorchas; pantalós e gabás en vez de sayos e zaragolas; asina de todas as cousas.

Con respecto d' a túa familia, xa che diran os parentes canto vifler' o caso quizaves n' este correo.

Adios, meu amiguíño, hastr' a túa, que deseo.—*Fuco d' a Cabandela*.—Es copia.

JUSTO PICO DE COAÑA.
